

Актуальні ідеї науково-педагогічної спадщини А. М. Алексюка

Л. А. Бахмач

Кафедра педагогіки, факультету психології Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна.

Paper received 11.03.17; Accepted for publication 20.03.17.

Анотація. У статті розглянуто науково-педагогічна спадщина відомого українського педагога, дослідника, науковця Анатолія Миколайовича Алексюка, яка полягає в таких напрямках науково-педагогічної діяльності: дослідження історії розвитку освіти України, розвиток національної освіти і виховання в Україні, розвиток дидактики вищої школи, аналіз педагогічних ідей визначних особистостей, застосування модульно-тьюторської системи навчання, підготовка педагогічних та науково-педагогічних кадрів, підготовка наукових кадрів, управління освітою, розробка теорії загальних методів навчання, які можуть бути використані для реформування вітчизняної системи освіти та виховання.

Ключові слова: науково-педагогічна спадщина, український педагог, дослідник, науковець, Анатолій Миколайович Алексюк.

Вступ. Реформування освіти в Україні відбувається з метою відтворення інтелектуального потенціалу народу, багатства його культури, поєднаний із історією та традиціями, виховання учнів і формування в молодого покоління соціального досвіду, національної ментальності, своєрідності світогляду. Саме тому важливого значення для теорії та практики розвитку сучасної української освіти набуває вивчення її історії, життєвого шляху й творчого доробку тих педагогів, які плідно працювали на освітянській ниві в непростий період розбудови національної освіти та педагогіки в ХХ ст. Одним із таких українських педагогів є Анатолій Миколайович Алексюк - науковець, викладач, який увійшов в історію педагогічної науки як фахівець з питань історії педагогіки, загальної педагогіки, дидактики, теорії виховання, методики викладання педагогічних дисциплін, управлінської діяльності. Постать Анатолія Миколайовича постає у численних спогадах, есе, епістолярії, наукових працях його колег, товаришів, учнів. Користуючись цим пластом джерел, маємо унікальну (зокрема й у розвитку вітчизняної персоналістики ХХІ ст.) нагоду поглибити уявлення про науково-педагогічну спадщину педагога, вченого, управління у сфері освіти.

Стан дослідження. А.М. Алексюк – доктор педагогічних наук, професор, академік, лауреат нагороди Ярослава Мудрого АН ВШ України. Найважливішим чинником, що спричинив увагу вченого до проблем теорії навчання та удосконалення навчально-виховного процесу, була його практична діяльність на певних посадах: учитель історії і математики, асистент кафедри педагогіки, доцент, завідувач кафедри педагогіки, професор, заступник міністра освіти УРСР. Це дало можливість Анатолію Алексюку побачити специфіку та механізми цих складних процесів цілісно і комплексно, апробувати різноманітні методи та теорії, реалізувати навчально-виховні завдання від планів і програм до конкретного результату – вихованості й компетентності кожного студента: “Насамперед, теорія освіти вищої школи становить серцевину частину педагогічного процесу з усіма висновками щодо трактування характеру об’єкта наукової дидактики, котрі визначаються викладеним розумінням об’єкта наукового дослідження педагогіки вищої школи” [3, с 167]. Ученого цікавило питання професійно-педагогічної підготовки вчителя у навчальному процесі класичного університету, оскільки завжди було суперечливим, починаючи від доці-

льності її здійснення на базі університету до обґрунтування статусу педагогіки як навчальної дисципліни. Упродовж усієї науково-педагогічної діяльності він активно розробляв проблеми дидактики, розглядав її як складову педагогіки, яка за допомогою законів логіки знаходить конкретні шляхи для навчальних досягнень учнів.

Мета статті полягає в дослідженні науково-педагогічної спадщини відомого українського педагога, дослідника, науковця А.М. Алексюка та внесок його наукових здобутків у розвиток освітнього процесу вищої школи.

Виклад основного матеріалу. Упродовж усієї науково-педагогічної діяльності учений активно розробляв проблеми дидактики, розглядав її як складову педагогіки, яка за допомогою законів логіки знаходить конкретні шляхи для навчальних досягнень учнів, студентів, слухачів у місцях підвищення кваліфікації. Його праця не була марною: значна кількість дослідників у галузі педагогіки звертається і нині до науково-педагогічної спадщини Анатолія Миколайовича Алексюка з метою отримання інформації із історії педагогіки, дидактики, виховання, організації навчальної роботи тощо.

Творча особистість Анатолія Миколайовича Алексюка – педагога, науково-педагогічного працівника, ученого, громадського діяча, привертає до себе увагу багатьох педагогів, науковців, учених своєю багатогранністю, насиченістю актуальними ідеями. Він був одним із перших українських дидактів, хто не тільки розробляв теорію модульного навчання, а й здійснив дослідно-експериментальну роботу, в тому числі апробацію власної теорії у практиці викладання курсу педагогіки вищої освіти.

Анатолій Алексюк глибоко розумів проблеми педагогіки як науки про специфіку освітнього процесу як складного соціального явища, яке урізноманітнюється кожним суб’єктом – від педагога - вихователя до учня чи студента. Кожен із них є непересічною, оригінальністю та неповторною особистістю, що будує власне поле життєдіяльності з урахуванням соціальних умов. Школа ж має за мету створити такі умови праці усіх суб’єктів навчально-виховного процесу, які б найкраще відображали потреби суспільного організму і окремої особистості.

А. М. Алексюк одним із перших українських учених визначив самостійні галузі науково-педагогічних

знань: загальна педагогіка, вікова педагогіка (перед дошкільна, дошкільна і шкільна), спеціальна педагогіка (сурдо-, тифло-, олігофренно- педагогіка), окремі дидактики, педагогіка профтехнічної і середньої спеціальної освіти, педагогіка вищої школи і педагогіка загальноосвітніх шкіл працюючої молоді, педагогіка сімейного виховання, педагогіка дорослих, військова педагогіка, історія педагогіки [2]. Він виокремлював наукові школи у кожній із названих галузей науково-педагогічних знань: теоретичну, експериментальну, соціальну, прикладну, порівняльну педагогіку.

Велику увагу Анатолій Миколайович Алексюк приділяв дослідженню лекції у вищій школі. Учений наголошував на важливості лекцій у процесі навчання, оскільки вона відкриває можливість прямого контакту лектора зі слухачами, що значно посилює їхню увагу. Разом з тим такий вид викладання дуже економічний в часі, адже за дві академічні години студент отримує інформацію, на яку під час самостійної роботи йому довелося б витратити набагато більше часу. А. М. Алексюк підкреслював, що за сучасних умов важливо забезпечити суттєве підвищення рівня лекцій і їх значення у формуванні наукового мислення студентів. Слід домогтися, щоб вони мали проблемний характер, відбивали сучасні досягнення науково-технічного та суспільного розвитку, теорії й практики, сприяли поглибленій самостійній роботі майбутніх фахівців, розвитку їх творчих здібностей [1].

А. М. Алексюк на сторінках своїх праць приділяв чимало уваги проблемам теорії виховання, кількість і якість яких свідчать про його копітку науково-аналітичну роботу. Червоною ниткою через творчі надбання Анатолія Миколайовича Алексюка проходить думка, згідно з якою важливим є не тільки виховання громадянина вільної незалежної держави, а й навчання цінностей демократії, оволодіння знаннями про права, свободи, закони, обов'язки громадянина перед державою і забезпечення кожному гідного захисту з її боку. Лише вихованням не можна досягнути бажаної мети, студент повинен також знати цінності і вміти володіти власними правами, обстоювати їх та виконувати громадянські обов'язки перед народом і державою. У своїх наукових працях учений чітко формулює чинники формування особистості. Людина народжується як індивід, як суспільний суб'єкт, із притаманними їй природними задатками і формується як особистість у системі суспільних відносин завдяки цілеспрямованому вихованню. Розвиток людини — процес фізичного і психічного становлення та формування її особистості під впливом зовнішніх і внутрішніх, керованих і некерованих чинників, серед яких провідну роль відіграють цілеспрямоване виховання та навчання. Процес розвитку людини супроводжується фізичними та психічними, кількісними та якісними змінами.

А. М. Алексюк визначив об'єктивні і суб'єктивні чинники формування особистості. Так до об'єктивних чинників він відносив необхідні категорії суспільного життя, які закладені в самому суспільстві, природа якого й регулює поведінку людей. Ці основи закладені в матеріально-технічній базі суспільства, в навколишньому середовищі, а також у духовному та фізичному світі людини [3]. Суб'єктивними чинниками

виховання учений вважав всю систему соціальних інститутів, з участю яких воно здійснюється. Саме таким чином відбувається підготовка нових поколінь фахівців через систему вищих і середніх спеціальних закладів. Складовими структурними елементами цієї системи соціальних інститутів є також сім'я, засоби масової інформації, організаторська і виховна діяльність держави, існуючих у ній освітніх систем, навчально-виховних закладів, зумовлена, в кінцевому підсумку, освітньо-виховними цілями, що ставляться суспільством [3].

Виховання, зазначав А. М. Алексюк, є одним з найважливіших, найсуттєвіших чинників цілісного процесу формування особистості. Водночас виховання є фактором формування національної еліти, джерелом елітарності, інтелігентності, справжньої професійної культури, патріотизму. В його умовах формується повноцінна, національно свідомо, самодостатня особистість, громадянин України [2].

Анатолій Алексюк як висококваліфікований фахівець педагогіки ніколи не розглядав процеси навчання, виховання і розвитку особистості відокремлено один від одного, а лише у їх єдності та взаємодії. Тому в кожній його праці простежується взаємовплив та взаємозалежність цих педагогічних процесів. Обґрунтовуючи особливості навчання, учений завжди наголошував на вагомості виховного потенціалу змісту уроку та освіти тощо. Суть виховання полягає в цілеспрямованій організації всієї життєдіяльності дітей, молоді і дорослих людей. Виховання – це процес становлення людини.

Анатолій Миколайович Алексюк поєднував педагогічний процес із виховним, який і є його істотним складовим елементом. Більше того, у певному розумінні ці поняття за своїм змістом збігаються, надзвичайно ускладнюючи взаємозв'язок цілеспрямованих і стихійних впливів на вихованців, об'єктивних і суб'єктивних чинників. Проведене дослідження доводить, що учений окремо не вирізняв проблеми дидактики чи теорії виховання. У всіх його працях ці питання розглядаються взаємопов'язано, як дві сторони процесу становлення особистості. Анатолій Миколайович наполягав, що не можна говорити про пріоритет навчання чи виховання студентів, позаяк ці процеси повинні завжди взаємодоповнюватись і працювати на єдиний результат – повноцінне становлення особистості як неповторної та оригінальної у певних соціальних обставинах суспільного життя. Удосконаленню цих елементів покликаний сприяти увесь освітній процес сучасного вищого навчального закладу, а студент та викладач-вихователь мають бути його суб'єктами.

Аналіз творчої спадщини Анатолія Миколайовича Алексюка уможливорює висновок про те, що проблема дидактики та педагогіки вищої школи була однією із центральних у його доробку. В своїх працях учений аналізував, обґрунтовував, моделював, узагальнював та пояснював явища пізнавальної діяльності, які лежать в основі навчально-виховного процесу. Він переконував, що, виконуючи пізнавальну чи утилітарну функцію, дидактика формує теоретико-методичні передумови поліпшення якості навчання, підвищення його ефективності. На основі визначення загальних засад

побудови навчально-виховного процесу, обґрунтування його дидактичного та виховного складників. Анатолій Миколайович означив такі групи принципів навчання: “До першої групи належать принципи, що відображають закономірності зв’язку мети, сутності й змісту навчання. Це, насамперед, принципи розвиваючого і виховного характеру навчання; науковості навчання; активності й самостійності студентів у навчанні; систематичності навчання; зв’язку змісту навчання з життям, практикою.

Друга група принципів стосується більшою мірою регулювання умов продуктивного навчання. Сюди відносяться принципи наочності у навчанні; достатності навчання; урахування вікових та індивідуальних особливостей студентів; міцності знань; поєднання колективних, групових та індивідуальних форм організації навчання; зв’язки лекційної та поза лекційної навчально-виховної роботи зі студентами; керівної ролі викладача, кафедри у вузівському навчанні” [3, с.31].

Найважливіше завдання дидактики вищої школи, стверджував А. М. Алексюк, розкриття педагогічних закономірностей, що діють у межах навчання, освіти і використання їх з метою формування майбутніх фахівців засоби оволодіння сучасними науковими знаннями.

Аналіз педагогічного надбання Анатолія Алексюка в галузі дидактики та теорії виховання, пристосування змісту освіти до сучасних потреб окремої особистості і цілої держави, визначення глобальних і конкретних навчально-виховних стратегій, урахування загальноцивілізаційних процесів вказує на те, що вчений чітко усвідомлював масштабність і фундаментальність тих змін, які очікують українську освіту: “Процеси активних пошуків шляхів демократизації освітнього процесу у вузах відбуваються і в наш час, в Україні періоду становлення та розбудови її вже як самостійної держави” [1, с.77]. Вчений звертав увагу на те, що педагогічні вузівські інновації актуалізувались як в контексті глобальної цивілізації, так і в межах національних проблем відродження української культури, науки і освіти, зокрема, у межах пошуків розбудови національної вищої школи і освіти в Україні.

Великий практичний досвід ученого став основою успіху його діяльності як викладача, адже в педагогічній діяльності теорія і практика завжди взаємопов’язані. Анатолій Миколайович Алексюк ніколи не переставав учитись, не боявся критично аналізувати результати своєї праці, з успіхом переносив минулий доробок у процес навчання студентів.

Наче випереджаючи час, Анатолій Миколайович Алексюк приділив велику увагу інтеграції України у світовий освітній простір, що, за його думкою, вимагало змін як у цілій системі освіти, так і в процесі навчання школярів та студентів. Пристосування до глобальних змін, урахування швидкого розвитку нових технологій, інформатизація суспільного життя порушують і перед українською освітою, як зазначав науковець, цілу низку проблем, які розв’язати буде складно” [1, с.123].

Варто також наголосити, що Анатолій Миколайович активно досліджував систему освіти та навчально-виховний процес у різних країнах світу з тим, щоб

урахувати найкращий досвід у процесі розбудови української освіти: “Вища школа розвинутих країн світу впродовж багатьох століть нагромадила значний позитивний досвід. Його творче вивчення й узагальнення, критичний аналіз у сучасних умовах могли б, безперечно, сприяти подальшому зростанню ефективності підготовки спеціалістів для різних галузей народного господарства України” [3, с. 116].

Будуючи власну педагогічну, дидактично-виховну концепцію, науковець опирається на досвід українських педагогів, які зробили неоціненний вклад у розвиток освіти та виховання України, проте тривалий час залишались невідомими широким колам педагогічної громадськості. В своїх дослідженнях вчений використовував ідеї Г. Ващенко, А. Макаренка, які розробляли теорію національної освіти та виховання і змогли визначити головні її пріоритети, які за умов сьогодення потребують лише розвитку й активної практичної реалізації.

Учений-педагог був переконаний, що врахування цієї педагогічної спадщини дасть можливість швидко реалізувати завдання української освіти, зокрема у галузі навчання і виховання, що створить умови, за яких наша вища школа зможе конкурувати на світовому рівні з розвиненими державами, що активно будують дитиноцентричну парадигму освіти, забезпечуючи розвиток як держави, так і окремого її громадянина.

А. М. Алексюк одним із перших обґрунтував наукові напрями педагогіки у вищій школі. У своїх працях науковець дав детальну характеристику та науково обґрунтував значимість семінарських, лекційних занять, самостійної роботи студентів. Однак, важливою темою в дослідженнях Анатолія Алексюка були методи навчання у вищій школі та розроблення модульно-тьюторської системи навчання.

На сьогоднішній день вищі навчальні заклади України запровадили багато нововведень, запропонованих А. М. Алексюком. Зокрема, широко використовуються бінарні та полінарні методи навчання, кредитно-модульна система навчання, модульно-рейтингова система оцінювання, активно застосовуються медійні засоби, зросла питома вага годин для самостійної роботи студентів. Він створив наукові напрями дослідження загальних методів навчання у середній школі та модульно-тьюторської системи організації навчання у вищій школі, постійно працював над вдосконаленням змісту, форм організації та методів навчання, розпочав досліджувати проблеми організації навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах.

Запорукою успіху дидактико-виховної концепції вченого було те, що він навчально-виховний процес розглядав як цілісність двох компонентів – теорії і практики. Анатолій Алексюк мав вагомий досвід праці в навчально-виховних закладах різних типів і використовував ці знання у роботі із студентами. Він був переконаний, що теорія – необхідне підґрунтя освітнього процесу, проте без практики вона залишається лише мертвим багажем.

Великий практичний досвід ученого став основою успіху його діяльності як викладача, адже в педагогічній діяльності теорія і практика завжди взаємопов’язані. Анатолій Миколайович Алексюк ніколи не

переставав учитись, не боявся критично аналізувати результати своєї праці, з успіхом переносив минулий доробок у процес навчання студентів.

Висновки. Проаналізувавши життєвий та творчий шлях Анатолія Миколайовича Алексюка, нами було визначено основні напрями науково-педагогічної діяльності: дослідження історії освіти України, розви-

ток національної освіти і виховання в Україні, розвиток дидактики вищої школи, аналіз педагогічних ідей визначних особистостей, застосування модульно-тьюторської системи навчання, підготовка педагогічних та науково-педагогічних кадрів, підготовка наукових кадрів, управління освітою, розробка теорії загальних методів навчання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексюк А.М. Загальні методи навчання в школі. – 2-е видання, переробл. і доп. – К.: Рад.шк., - 1981. – 206 с.
2. Алексюк А.М. Теорія педагогіки і мистецтво виховання // Рад.шк. – 1966. - №6. – С.1 - 12.
3. Алексюк А. М. Педагогіка вищої школи. Курс лекцій: модульне навчання: Навч. посібник. – К.: ІСДО, 1993.- 217 с.

REFERENCES

1. Aleksyuk A.M. Zagalni metody navchannya v shkoli/-2-e vydannya, pereroblene I dop. – K. Rad.shkola, 1981.- 206 s.
2. Aleksyuk A. M Teoriya pedagogiky i mystetstvo vuhovannya// Rad.shkola- 1966, №6.- S.1-12. 217 s.
3. Aleksyuk A.,Pedagogika vushchoi shkoly. Kyrsc lekziy modulyne navchannya. Navch. Pocybnyk. – K. UCDO. 1993. – С.

The actual ideas of scientific and pedagogical heritage of Ukrainian pedagogue A. M. Aleksyuk

L. Bakhmach

Abstract: The article deals with the scientific and pedagogical heritage of the famous Ukrainian teacher, researcher, scientist Anatoly Aleksyuk. After analyzing his life we determined the main directions: the study of the history of the development of education in Ukraine, the development of national education and upbringing in Ukraine, the development of didactics of higher education, the analysis of the pedagogical ideas of outstanding personalities, the use of the modular tutoring system, pedagogical and scientific-pedagogical personnel, management of education, development of the theory of general methods of teaching, which can be used to reform the system of education and upbringing.

Keywords: *the scientific and pedagogical heritage, Ukrainian pedagogue, researcher, scientist Anatoly Nikolaevich Aleksyuk.*

Актуальные идеи научно-педагогического наследия А. М. Алексюка

Л. А. Бахмач

Аннотация: В статье рассмотрены наследие известного украинского педагога, исследователя, ученого Анатолия Николаевича Алексюка. Проанализировав жизненный путь ученого, нами были определены основные направления его творчества: исследование истории развития образования Украины, развитие национального образования и воспитания в Украине, развитие дидактики высшей школы, анализ педагогических идей выдающихся личностей, применение модульно-тьюторской системы обучения, подготовка научно-педагогических кадров, управление образованием, разработка теории общих методов обучения, которые могут быть использованы для реформирования отечественной системы образования и воспитания.

Ключевые слова: *научно-педагогическое наследие, украинский педагог, исследователь, ученый, Анатолий Николаевич Алексюк.*